

*Дмитренко В. І.,
доктор філологічних наук, професор,
професор кафедри української та зарубіжної літератур
Криворізького державного педагогічного університету*

ТВОРЧИСТЬ ОЛЕСЯ УЛЬЯНЕНКА В ЛІТЕРАТУРОЗНАВЧІЙ РЕЦЕПЦІЇ (РЕЦЕНЗІЯ НА МОНОГРАФІЮ Ф. ШТЕЙНБУКА ПІД «ЗНАКОМ САВАОФА», АБО «ТАМ, ДЕ...» УЛЬЯНЕНКО¹)

Оесь Ульяненко – неординарний і непересічний письменник з унікальним для нашої літератури художнім мисленням. Поява в 1994 році його роману «Сталінка» значно розширила тематичний спектр української літератури того часу. Твір був неоднозначно сприйнятий читачами й критиками, проте інспірував активність дослідників і їх бажання вписати письменника в один з контекстів, долучити до канону, особливо після «визнання на державному рівні», тобто після того як він став лауреатом Малої Національної премії України імені Тараса Шевченка. Сьогодні констатуємо, що про творчість О. Ульяненка написано чимало. Маємо монографічне дослідження Н. Зборовської, кандидатські дисертації й видані пізніше за ними монографії О. Пуніної й Н. Тендітної, дослідження Є. Барана, І. Бондаря-Терещенка, М. Нестелєєва, Б. Пастуха, О. Солов'я та ін. Мало хто із сучасних українських письменників удостоївся уваги такого сузір'я дослідників. Проте, як засвідчила рецензована в публікації монографія Фелікса Маратовича Штейнбука, більшість науковців намагались вписати творчість письменника в контекст певних постулатів, інколи ігноруючи право митця на своєрідність творчого мислення, не заглиблюючись безпосередньо в тексти творів, що призвело до своєрідного відсування на другий план традиційної літературознавчої методології.

Монографія анонсована автором як теоретико-літературне дослідження, у якому «через неможливість точного датування нехтуватиметься навіть хронологічна послідовність Ульянкових творів і яке в основних своїх інтенціях та напрямках буде концентруватися не навколо біографічної, психологічної, суспільної, релігійної, містичної чи якої там ще (?) іпостасі письменника, а зосереджуватиметься переважно і головню на його текстах» або сказати б краще, творах (с. 11). Автор пропонує гідний та адекватний рівень розмови про «серйозну і досить складну» (за А. Білою) прозу О. Ульяненка.

Ф. Штейнбук стверджує, що спроби морально-етичної, релігійної оцінки творчості О. Ульяненка, намагання розглянути її з експресіоністичних позицій є досить поверховими й не дозволяють оцінити саме художню вартість текстів. Він пропонує нові ракурси інтерпретації творів письменника. Дослідження, як зазначено в передмові, виникло несподівано й, на нашу думку, було спровоковане нагальною внутрішньою потребою літературознавця здійснити своєрідну реабілітацію художньої творчості українського митця. «Мої філософські аспірації <...> були зумовлені <...> нагальною чи, краще, когерентною, необхідністю, пов'язаною із глибоко філософським

змістом творів Олеся Ульяненка» (с. 72). Цим пояснюється доволі часта полеміка з попередніми дослідженнями, які повною мірою представлені в монографії. Такий своєрідний діалог у літературознавчому тексті надав монографії неповторності.

Автор монографії, полемізуючи з опонентами, наголошує на тому, що твори О. Ульяненка – «це передусім «дорожок» літературний, а отже, не суспільно-проповідницький чи морально-етичний, а художній і бодай естетичний» (с. 8). Він критично, інколи досить скептично аналізує дослідження попередників, які намагались дати морально-етичну оцінку творчості письменника, зазначаючи, що «художній твір заслуговує, то це як мінімум на критичний, а максимум на літературознавчий аналіз» (с. 9). Наголошує, що є проблема переваги не «ідеології – національної, моральної, святенницької чи будь-якої ще!» (с. 10), а методології. Тому своє основне завдання автор вбачає в регенерації «естетичної, або ж художньої, легітимності літературної спадщини Олеся Ульяненка на засадах методології, що дозволяє майже докорінно елімінувати за межі обговорення поза мистецький контекст і водночас відновити письменницький статус митця (с. 10).

Осмилення художнього дискурсу творчості О. Ульяненка відбувається шляхом застосування власноруч розробленого й репрезентованого в докторській дисертації (2010 р.) й низці постдокторських студій Ф. Штейнбука тілесно-міметичного методу аналізу художньої літератури. На нашу думку, це мало подвійний ефект. З одного боку, розширило літературознавчу рецепцію творчості неординарного українського письменника, з іншого – спровокувало інколи занадто критичне ставлення до попередніх досліджень. Однак дискусія, що розгорнулася на сторінках монографії, тільки вкотре довела, що полеміка допомагає розглянути проблему в кількох ракурсах і у такий спосіб наблизитись до істини. Таке подання матеріалу створило ефект своєрідної інтелектуальної бесіди з широким колом науковців, адже автор монографії дуже ретельно дослідив усі праці попередників, не пропустивши навіть найменшого дослідження.

Архітектоніка дослідження Ф. Штейнбука представлена 14 розділами, які можна розглядати як окреме самостійне міні-дослідження, адже кожен із них присвячено окремому твору О. Ульяненка. До тексту монографії додано також три додатки, які, на думку автора, дещо виділились із загального контексту, проте тілесно-міметична інтерпретація надає дослідженню цілісності. Назви розділів також виконують об'єднуючу функцію і є своєрідними авторськими знаками, у яких сфокусувались енергетика автора монографії й об'єкта дослідження. Це своєрідні імпліцитні вказівки на важливу для дослідника інформацію. Автор монографії наголошує на іронічності у своєму

¹ Штейнбук Ф. Під «Знаком Саваофа», або «Там, де...» Ульяненко : монографія. Ч. 1. Київ : Видавничий дім Дмитра Бураго, 2020. 396 с.

науковому доробку, зазначаючи, що «враховуючи вже майже хрестоматійне ставлення до спадщини останнього як до творів, просякнутих апокаліптичним пафосом та інтенціями, у назві кожного розділу з іронічною – підкреслюю! – з іронічною метою використано цитати з Біблії, а саме: крім 1-го розділу, усі інші – з «Об'явлення (Апокаліпсису) Святого Іоанна Богослова» (с. 12).

Перший розділ монографії «На початку була «Сталінка»» репрезентує філософсько-символічну метафорику, пов'язану із концептом лабіринту. Компаративний аспект розділу, за яким автор проводить паралелі «Сталінки» з «Блакитним салом» В. Сорокіна, поглиблює розуміння українського твору.

Оригінальною вважаємо авторську ідею «одискурсивити, себто охудожнити, ницу дійсність» (с. 51) в романі О. Ульяненка «Вогненне око» за допомогою ідеї французьких філософів Ж. Дельоза й Ф. Гваттарі про те, що людське обличчя створює чорну дірку суб'єктивності у вигляді свідомості, пристрасті, камери або третього ока, тобто «Вогненного ока».

У розділі про «Богемну рапсодію» О. Ульяненка гендерний аспект дещо домінує над літературознавчим, можливо, через не літературознавчі закиди попередніх дослідників про «пануюче чоловіче безсилля» у творі письменника й важливістю для автора монографії розставити правильні знаки в цій проблемі.

На особливу увагу заслуговує розділ монографії, що присвячений роману О. Ульяненка «Хрест на Сатурні», який найбільш обділений увагою критиків, проте, на думку Ф. Штейнбука, «наділений дивовижним магнетизмом, що захоплює й не відпускає не тільки під час читання» (с. 171). На думку автора, такий магнетизм пояснюється «феноменом дзеркала», який чітко відчувається в художній тканині твору.

Філософські аспірації зумовлені «когерентною необхідністю, пов'язаною із глибоко філософським змістом творів» (с. 72). Інтерпретація персонажів корелює зі свідченнями самого Ульяненка в інтерв'ю різних років. Свої роздуми над

творами О. Ульяненка автор доводить у чітко окресленій формі, виділяючи окремими пунктами незаперечні сентенції, завжди підтверджені цитатами з творів письменника.

У монографії Ф. Штейнбук постулює, методично доводить, що найменше безпосереднє наближення до текстів творів О. Ульяненка, а не спроба вписати його творчість у якийсь традиційний канон, руйнує упереджене ставлення до письменника, за яким він продовжує залишатись аморальним, цинічним людиноненависником і порнографом, що «заслужив лише на обструкцію та суспільний осуд» (с. 6). Автор монографії продовжує спростовувати не тільки негативні оцінки непрофесіоналів, а й намагається задіяти іншу оптику, тобто методологію щодо творчості митця.

Безумовно, монографія Ф. Штейнбука збагачує історію й теорію української літератури, спонукає до змін у рецепції відомих і менш відомих літературних творів О. Ульяненка, сприяє відходу від стереотипів моральної чи ідеологічної оцінки творчості будь-якого митця. Імпонує харизматичність автора монографії. Книга написана доступно й захоплює, гарною літературною мовою. Вона буде цікавою як для спеціалістів-філологів, так і для тих, хто цікавиться проблемами сучасної української літератури.

Теоретико-літературне осмислення естетики творчості українського митця Ф. Штейнбуком уже стало помітним явищем у сучасному літературознавчому осмисленні українського літературного процесу кінця ХХ – початку ХХІ століття. Свідченням є нагороди. Так, у січні 2021 року Фелікс Маратович Штейнбук став лауреатом літературно-мистецької премії імені Пантелеймона Куліша за 1 частину монографії «Під «Знаком Саваофа», або «Там, де...» Ульяненко», а також той факт, що видання було фінансово підтримане Науковим Товариством ім. Шевченка в Америці з Фонду Ксенії Калмук.

З нетерпінням чекаємо на другу частину монографії.